

Kortanalys 3/2019

Straffrättsliga reaktioner på
ungas brott 2001-2016

Innehåll

Sammanfattning	2
Inledning	4
Förändringar i lagstiftningen	5
Pågående förslag	5
Syfte och frågeställningar	6
Datamaterial och avgränsningar	7
Lagföringstyper och brott bland unga	9
Lagföringstyper	9
Utveckling av lagföringar över tid.....	10
Vilka är de vanligaste brotten som unga lagöverträdare lagförs för?	12
Skillnader i brottsammansättningen mellan pojkar och flickor, och den förändras över tid.....	13
Utvecklingen av påföljder 2001–2016	15
Ungdomspåföljder	15
Villkorlig dom och skyddstillsyn.....	17
Böter	18
Frihetsberövande påföljder	19
Strafftider och ålder	21
Hur många lagföringsbeslut gäller frihetsberövande påföljder?	21
Hur långa är strafftiderna?	22
Vilka huvudbrott är vanligast, vid en frihetsberövande påföljd?	23
Avslutande diskussion	25
Referenser	27
Bilagor	29
Bilaga 1.....	29
Bilaga 2.....	31

Sammanfattning

I Sverige, liksom i många andra länder, tas särskild hänsyn till lagöverträdarens ålder, på så sätt att personer under 21 år särbehandlas i mildrande riktning. I denna kortanalys görs en översiktlig beskrivning av lagföringar¹ mot unga lagöverträdare i åldern 15–20 år, från perioden 2001–2016. I kortanalysen jämförs i huvudsak skillnader mellan åldersgrupperna 15–17 år respektive 18–20 år samt skillnader i relation till kön. Resultaten relateras i viss mån till övergripande lagändringar som skett under perioden.

Minskat antal lagföringar mot unga lagöverträdare under 10-talet

Gemensamt för unga lagöverträdare är en markant ökning av lagföringar under framför allt 00-talets senare hälft. Sedan dess har det skett en tydlig minskning, och bland 15–17-åringar var antalet lagföringar som lägst 2016. En liknande minskning syns även för åldersgruppen 18–20 år, som 2016 låg på ungefär samma nivå som under studieperiodens början (2001).

¹ Begreppet lagföring skiljer sig mellan olika myndigheter inom rättsväsendet. Med lagföring avses här åtalsunderlåtelse, strafföreläggande samt domslut.

Pojkar överrepresenterade i lagföringsstatistiken

I lagföringsstatistiken är pojkar kraftigt överrepresenterade bland unga lagöverträdare. I åldersgruppen 15–17 år är antalet lagföringar cirka tre gånger större bland pojkarna än bland flickorna, och i åldersgruppen 18–20 år lagförs pojkar drygt fem gånger så ofta.

Fördelningen av lagföringstyper skiljer sig beroende på kön och ålder

Åtalsunderlåtelse är vanligare bland unga lagöverträdare i åldersgruppen 15–17 år än i åldersgruppen 18–20 år, som i högre utsträckning lagförs genom strafföreläggande eller fällande dom. Förhållandet skiljer sig även i relation till kön, där strafförelägganden är vanligare bland flickor i den äldre åldersgruppen, medan åtalsunderlåtelse är betydligt vanligare för flickor i den yngre åldersgruppen. Pojkar lagförs i högre utsträckning i domstol, i båda åldersgrupperna. Skillnaderna kan sannolikt till stor del förklaras av skillnader i brottsammansättningen.

Markant ökad andel åtalsunderlåtelse under mitten av 00-talet

Andelen åtalsunderlåtelse ökade tydligt mellan 2005 och 2009, samtidigt som strafföreläggandena minskade. Skillnaderna var som störst bland 15–17-åringar, men en liknande utveckling kan även ses bland 18–

20-åringar, även om nivåskillnaderna inte varit lika stora. Omfördelningen kan sannolikt delvis förklaras av att åklagarnas ärendebelastning ökade mellan 2005 och 2009. Dessutom kan påföljdsreformen 2007 ha bidragit till att strafförelägganden till viss del ersattes av åtalsunderlåtelse, eftersom ett av syftena med reformen var att minska andelen bötespåföljder bland unga lagöverträdare.

Kraftig ökning av andelen huvud-påföljder gällande ringa narkotikabrott

Brottssammansättningen bland de som lagförs för brott har förändrats över tid. Förändringen är tydligast i relation till ringa narkotikabrott, som ökat kraftigt. Andelen ringa narkotikabrott har mer än fördubblats bland pojkar och flickor i båda åldersgrupperna, vilket sannolikt kan ha bidragit till ökningen bötespåföljder bland lagöverträdare i åldern 18–20 år.

Påföljdsreformen 2007 har haft en tydlig inverkan på lagföringsutvecklingen i åldersgruppen 15–17 år

I samband med påföljdsreformen 2007 blev ungdomstjänst en fristående påföljd, vilket innebar en markant ökning av andelen 15–17-åringar som dömdes till ungdomstjänst, samtidigt som andelen som dömdes till ungdomsvård minskade. Utvecklingen kan hävdas ha gått i linje med intentionerna bakom reformen, och har sannolikt även bidragit till att påföljderna böter, skyddstillsyn och villkorlig dom minskat i åldersgruppen 15–17 år. Unga lagöverträdare i åldersgruppen 18–20 har dock sannolikt endast påverkats marginellt, eftersom reformen primärt riktats mot lagöverträdare under 18 år.

Stor skillnad i andel frihetsberövande påföljder, både mellan åldersgrupperna och mellan könen

Andelen 15–17-åringar som döms till fäng-

else eller sluten ungdomsvård har under den studerade perioden varierat mellan cirka en och tre procent årligen, vilket kan jämföras med 9 till 17 procent bland 18–20-åringar. Det finns också skillnader mellan åldersgrupperna i relation till den så kallade straffmassan, som är nästan sex gånger högre i den äldre gruppen. En nästan lika stor skillnad föreligger mellan könen; andelen frihetsberövande påföljder är omkring fem gånger så stor för pojkar som för flickor, i båda åldersgrupperna.

Skillnader i påföljdsbestämning till stor del även inom åldersgrupperna

Utöver de särskilda bestämmelser som avser lagöverträdare under 18 år, tas hänsyn till lagöverträdarens ålder även inom åldersgrupperna 15–17 år respektive 18–20 år. Detta framgår tydligt i lagföringsstatistiken. Antalet frihetsberövande påföljder bland 17-åringar är exempelvis nästan sex gånger större än bland 15-åringar, och bland 20-åringar är antalet frihetsberövande påföljder mer än dubbelt så stort som bland 18-åringar.

Med undantag för böter har påföljdsutvecklingen överlag sett likartad ut, oavsett ålder och kön

Statistiken visar överlag på en likartad utveckling i lagföringarna för pojkar respektive flickor i de studerade åldersgrupperna, även om det är stora nivåskillnader i antalet lagföringar. Utvecklingen av bötesstraffet utgör dock ett undantag. I den yngre åldersgruppen har andelen böter nämligen minskat markant under mitten av 00-talet, och har därefter stabiliserats, medan motsvarande andel i den äldre åldersgruppen successivt har ökat under i stort sett hela den studerade perioden.

Inledning

Rättsväsendets hantering av unga lagöverträdare skiljer sig på flera sätt från hanteringen av vuxna. Lite förenklat kan det beskrivas som att unga jämfört med äldre behandlas mildare, ur ett straffrättsligt perspektiv. Det gäller särskilt åldersgruppen 15–17 år, men även för lagöverträdare i åldern 18–20 år.² Anledningen till en sådan särbehandling beror på en rad olika omständigheter, såsom att unga personer anses sakna mognad, ha sämre förmåga att förstå konsekvenser av sitt handlande samt vara mer känsliga för bestraffning jämfört med vuxna. Till exempel har tidigare studier pekat på att allt för stränga påföljder i värsta fall kan öka sannolikheten för fortsatt brottslighet (Brå 2012; Ds 2017:25). Vidare innefattar unga människors mognadsprocess ett visst mått av frigörelse och testande av gränser, och de flesta upphör med brott i takt med att de blir äldre. Man skulle således även kunna tala om att det föreligger ett visst behov av större tolerans gentemot unga lagöverträdare (Jareborg och Zila 2014).

Åldersspannet för särbehandlingen av unga går mellan 15 och 20 år, och regleras bland annat i brottsbalken och lagen (1964:167) med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare (LUL). I korthet kan man säga att personer under 21 år ska dömas mildare än en vuxen person (dvs. 21 år eller äldre) och aldrig till livstids fängelse (BrB 29 kap. 7 §). Därutöver ska straffet sänkas proportionerligt med den unga personens ålder, vilket innebär att en 15-åring ska dömas mildare än en 16-åring, som i sin tur döms mildare än en 17-åring och så vidare. Det innebär att straffnedsättningen för en 15-åring är förhållandevis hög, medan en 20-åring får en betydligt mindre reduktion. Straffnedsättningen bland unga brukar kallas ungdomsreduktion, och bygger alltså på en gradvis straffnedsättning i relation till lagöverträdarens ålder (Borgeke och Heidenborg 2016).³

Utöver straffnedsättningen finns särskilda påföljder som endast är tillämpliga på unga personer. Dessa kallas vanligtvis för ungdomspåföljder och utgörs av ungdomsvård, ungdomstjänst och slutna ungdomsvård. Ungdomspåföljderna används i huvudsak när lagöverträdaren är under 18 år, men kan i vissa fall även utdömas till personer upp till 20 år, med undantag för påföljden slutna ungdomsvård.⁴ När det gäller frihetsberövande påföljder, såsom fängelse eller slutna ungdomsvård, krävs synnerliga skäl för att en person under 18 år ska kunna dömas, medan det för personer i åldersspannet 18 till 20 år krävs särskilda skäl (BrB 30 kap. 5 §). I korthet innebär det att det är svårare att döma en person under 18 år till en frihetsberövande påföljd jämfört med en äldre person. För att avgöra huruvida ett brott utgör synnerliga eller

² I Sverige går åldersgränsen för straffbarhet vid 15 år. Personer som begått ett brott innan de fyllt 15 år kan därför inte dömas till någon påföljd (BrB 1 kap 6 §).

³ Se bilaga 1 under rubriken *Ungdomsreduktionen* för en beskrivning av straffnedsättning i relation till ålder.

⁴ Slutna ungdomsvård kan endast dömas till personer som var under 18 år vid brottstillfället (BrB 32 kap 5 §).

särskilda skäl beaktas olika faktorer, såsom brottets straffvärde, billighetsskäl, artbrott eller om det rör sig om återfallsbrottslighet.⁵

För unga lagöverträdare finns därutöver även särskilda bestämmelser gällande handläggning av brottssärenden som bland annat innebär större möjligheter för åklagare att frångå att väcka åtal mot unga lagöverträdare, och istället besluta om åtalsunderlåtelse eller strafföreläggande (LUL 15, 17 §§).

Förändringar i lagstiftningen

Utvecklingen av påföljdssystemet är en ständigt pågående process, och under de senaste 20 åren har flera förändringar skett i syfte att förbättra systemet. Bland annat genomfördes en stor påföljdsreform 1999, vilket gav möjligheten att utdöma ungdomstjänst som ett komplement till påföljden överlämnande till vård inom socialtjänsten. I samma reform infördes även påföljden slutna ungdomsvård. Påföljden skapades som ett alternativ till fängelse för personer under 18 år, eftersom regeringen ansåg att fängelse utgör en olämplig och potentiellt skadlig miljö för unga personer. Tanken var således att begränsa antalet unga lagöverträdare som får en fängelsedom, men samtidigt behålla möjligheten till frihetsberövande åtgärder för särskilt grova brott (prop. 1997/98:96).

Under 2007 gjordes ytterligare ändringar i påföljdsbestämmelserna. Påföljden *överlämnande till vård inom socialtjänsten* bytte namn till *ungdomsvård*, och till skillnad från tidigare krävdes att det förelåg ett särskilt vårdbehov (BrB 32 kap. 1 §). Detta på grund av att påföljden tidigare fått kritik för att användas även när det inte tycktes föreligga något egentligt vårdbehov. En annan förändring var att man tog bort tidigare bestämmelser om att ungdomstjänst endast kunde utdömas i samband med ungdomsvård. Detta gav således möjligheten att använda ungdomstjänst som en enskild påföljd, istället för att fungera som ett komplement till ungdomsvård. Ungdomstjänst kunde därmed också kunna tjäna som ett alternativ påföljd till exempelvis böter eller kortare frihetsberövande påföljder. Detta gällde i synnerhet för böter, som reformen syftade till att minska användningen av, eftersom det med bötesstraff saknas rehabiliterande inslag (Brå, 2011:10).

Sedan reformen 2007 har även ytterligare revideringar skett. Bland annat genomfördes 2009 en straffmättningsreform som innebar att maxstraffet för mord eller vissa andra särskilt grova brott⁶ höjdes från 10 till 14 år för personer under 21 år (prop. 2008/09:118).

Under 2015 valde man att ta bort det samtyckeskrav som tidigare förelåg för att kunna utdöma ungdomstjänst. Vidare bestämdes att *åtalsunderlåtelse* skulle benämnas *straffvarning* om beslutet riktade sig mot personer under 18 år, för att på så sätt förtydliga beslutets innebörd för unga lagöverträdare (prop. 2014/15:25).⁷

Pågående förslag

Utöver de förändringar som nämnts finns även flera nya lagstiftningsförslag, som ännu inte beslutats, gällande unga lagöverträdare. Bland annat har man föreslagit införandet av två nya ungdomspåföljder, kontaktskyldighet och ungdomsovervakning. Syftet med de nya förslagen skulle vara att bredda påföljdsalternativen för lagöverträdare under 18 år, för att i högre utsträckning kunna undvika vuxenpåföljder och höga bötesstraff (Ds 2017:25).

På uppdrag av regeringen har även en försöksverksamhet påbörjats, i syfte att korta ner lagföringsprocessen. Målsättningen är att lagöverträdare under 18 år för vissa brott ska kunna lagföras senast tio veckor efter brottet. Försöksverksamheten har sin grund i de förslag som

⁵ Dessa bedömningsgrunder används även för straffmätningen gällande vuxna personer och beskrivs kortfattat i bilaga 1.

⁶ Andra brottstyper som omnämns är bland annat människorov, grovt spioneri, terroristbrott och folkmord.

⁷ I kortanalysen beskrivs utvecklingen av åtalsunderlåtelse inklusive straffvarning. För att förenkla läsningen används dock endast begreppet åtalsunderlåtelse, även i de fall lagföringen gäller en person under 18 år.

presenterats i Ds 2018:9, och bygger bland annat på en ökad samverkan mellan polis och socialtjänst, samt på att polisen ska kunna genomföra omedelbara utredningsåtgärder vid ingripandet, med aktiv ledning av förundersökningsledaren.

I december 2017 tillsatte regeringen en utredning med uppdraget att se över hur den straffrättsliga särbehandlingen av 18–20-åringar skulle kunna avskaffas, samt att överväga eventuella justeringar av straffmätningen och påföljdsbestämningen i åldersgruppen 15–17 år. Utredningen presenterades i betänkandet *Slopad straffrabatt för unga myndiga* (SOU 2018:85)⁸

Ett eventuellt avskaffande av särbehandlingen för 18–20-åringar skulle med andra ord innebära att gränsen för när en person ska dömas som vuxen således skulle gå redan vid 18 års ålder, vilket skulle innebära en påtaglig straffskärpning för åldersgruppen 18–20 år, i synnerhet för personer i åldersspannets lägre del.

Syfte och frågeställningar

Eftersom påföljdssystemet och bestämmelserna om ungas särbehandling inom rättsväsendet är föränderliga, är det viktigt att följa upp och beskriva utvecklingen av rättsväsendets ingripanden mot unga. Dels för att kunna få en bild de konsekvenser de straffrättsliga reformerna får i praktiken, dels för att upptäcka eventuella brister och lägga grunden för nya justeringar. Syftet med kortanalysen är att ge en övergripande bild av lagföringsbeslut och påföljder för unga lagöverträdare, samt att se hur utvecklingen sett ut under 2001–2016.⁹ Resultaten kommer i viss mån även att relateras till de lagändringar som gjorts under perioden. Kortanalysens frågeställningar är följande:

- Hur ser fördelningen av lagföringstyper ut bland unga lagöverträdare 15–17 respektive 18–20 år, och hur har utvecklingen sett ut under perioden 2001–2016?
- Vilka brottstyper är vanligast bland unga lagöverträdare?
- Hur har påföljdsutvecklingen sett ut under perioden 2001–2016?
- Vilka skillnader finns mellan pojkar och flickor samt mellan åldersgrupperna 15–17 år och 18–20 år?
- Vilka är de vanligaste huvudbrotten i samband med frihetsberövande påföljder, och hur långa är straffen för 15–17-åringar respektive 18–20-åringar?
- Hur förhåller sig påföljdsutvecklingen i stort till de reformer, gällande unga lagöverträdare, som genomförts under den studerade perioden?

⁸ Lagförslaget har i skrivande stund skickats till remissinstanserna, som ska komma med svar senast den 15 maj 2019.

⁹ Anledningen till att lagföringsstatistik från 2017 inte ingår är att datauttaget gjordes innan den slutgiltiga statistiken för 2017 fanns tillgänglig.

Datamaterial och avgränsningar

Inför analysen gjorde Brå ett datauttag med uppgifter om samtliga lagföringar (åtalsunderlåtelse, strafförelägganden och domslut) mellan 2001 och 2016, mot personer som var mellan 15 och 20 år vid brottstillfället. I uttaget finns uppgifter om bland annat kön, ålder, åklagarbeslut, domslut och lagrum. Totalt rörde det sig om cirka 418 000 lagföringsbeslut, varav drygt 214 000 utgjordes av 15–17-åringar, och knappt 204 000 av 18–20-åringar (se tabell 1).¹⁰ Det är viktigt att komma ihåg att lagföringsstatistiken avser antalet beslut och inte personer. En och samma person kan således ha lagförts vid flera tillfällen under den studerade perioden.

Tabell 1. Antal lagföringar bland flickor respektive pojkar under perioden 2001–2016.

Ålder	Flickor	Pojkar	Total
15 år	19 376	55 807	75 190
16 år	17 215	52 697	69 922
17 år	17 062	51 978	69 047
15–17 år	53 653	160 482	214 159
18 år	12 131	55 792	67 929
19 år	10 630	57 775	68 419
20 år	9 784	57 733	67 523
18–20 år	32 545	171 300	203 871
Samtliga	86 198	331 782	418 030

Analysen utgår från lagöverträdarens ålder vid brottet

I kortanalysen har ålder beräknats utifrån den lagförda personens ålder vid brottstillfället, oavsett om personen hunnit bli äldre vid tidpunkten för domen än vid brottet. Anledningen till denna åldersberäkning är att det framför allt är lagöverträdarens ålder vid brottstillfället som beaktas vid straffmätningen och påföljdsbestämningen. Vid redovisningar av resultat för olika

¹⁰ Anledningen till att det totala antalet lagföringar är något högre än det summerade antalet pojkar respektive flickor är att information om kön saknats i ett fåtal av lagföringarna (totalt 50)

åldersgrupper är det således ålder vid brottstillfället som avses, och inte vid lagföringen.

Domsluten berör endast tingsrättsdomar

De domslut som redovisas i kortanalysen är begränsade till domar från tingsrätten, medan domslut från hovrätter och från Högsta domstolen inte ingår. Detta innebär att den slutliga påföljden i några fall kan ha ändrats från tingsrättens dom, men andelen domar i hovrätt eller Högsta domstolen utgör sammanlagt mindre än tio procent av domsluten, och i majoriteten av dessa fall förblir påföljden densamma. De eventuella resultatskillnader som en inkludering av dessa kunnat bidra till får i sammanhanget ses som små. Vidare hade det inneburit en viss skevhet i resultaten, eftersom en del av de som överklagat en tingsrättsdom inte hunnit få något nytt beslut i hovrätt eller Högsta domstolen innan datauttaget gjordes, eftersom uppföljningsperioden för varje tingsrättsdom är längre ju längre tillbaka i tiden som en tingsrättsdom utfärdats.

I analysen studeras huvudbrott och huvudpåföljd

I vissa fall utdömer tingsrätten mer än en påföljd i samband med en fällande dom, exempelvis ungdomstjänst i kombination med böter. I denna kortanalys studeras dock endast den så kallade huvudpåföljden, det vill säga den mest ingripande påföljden i domen. På motsvarande sätt är det endast huvudbrottet som studeras, i de delar av analysen som behandlar vilka brottstyper som unga lagöverträdare döms för. Anledningen till detta har i huvudsak att göra med tid- och utrymmesbegränsningar inom ramen för kortanalysen. Ett undantag finns dock för påföljden ungdomsvård, i de fall det funnits en bipåföljd om ungdomstjänst. Anledningen till det är att ungdomstjänst, före påföljdsreformen 2007, alltid utdömdes tillsammans med ungdomsvård. För att bättre kunna jämföra förändringarna av ungdomstjänst före och efter 2007 har de som i samma lagföring dömts till både ungdomsvård och ungdomstjänst redovisats som ungdomstjänst även om huvudpåföljden varit ungdomsvård.

Brottsutvecklingen studeras inte i kortanalysen

I kortanalysen görs en översiktlig beskrivning av de vanligaste brotten som unga lagöverträdare lagförs för. Det är dock viktigt att ha med sig att beskrivningen av lagförda brott inte täcker brottsligheten som helhet, utan endast de brott som kommit till rättsväsendets kännedom och vidare lagförts. Utvecklingen av lagförda brott påverkas av många faktorer, såsom upptäcktsrisk och rättsväsendets prioriteringar. För att få en uppfattning om brottsutvecklingen bland unga hänvisas därför till andra studier (Brå 2016; Brå 2018).

Storleken på ålderkohorterna varierar över tid

Eftersom antalet personer i en viss åldersgrupp varierar över tid, påverkas såväl antalet brott som antalet lagföringar för den gruppen över tid. I kortanalysen har ingen beräkning av ungdomspopulationen gjorts vilket i viss mån kan påverka en del av resultaten. Anledningen till detta är att åldern mäts vid brottstillfället och inte vid lagföringen. Det är således inte möjligt att veta hur många personer i en viss ålderspopulation som fanns ett visst år, eftersom de som lagförts kan ha varit äldre vid tidpunkten för lagföringen än vid brottstillfället.

Inte bara brottstypen påverkar valet av påföljd

Vid straffmätningen och påföljdsbestämningen av ett brott finns många faktorer, utöver själva brottstypen, som kan påverka påföljden. Brottet kan exempelvis vara mer eller mindre grovt och innehålla både försvårande eller förmildrande omständigheter. Det kan även påverkas av sådant som brottets art, hur många andra brott den åtalade döms för, eller om brottet utgör ett återfall. De jämförelser som görs mellan brottstyp och påföljd ska därför tolkas med viss försiktighet.

Lagföringstyper och brott bland unga

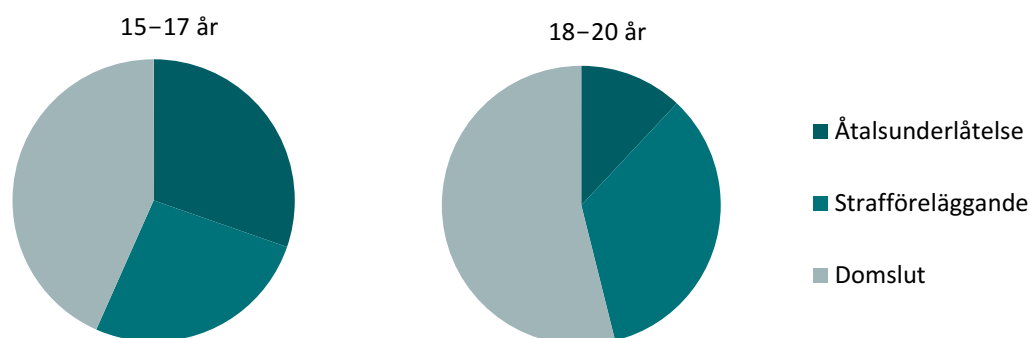
Ålder har inte enbart betydelse för domstolarnas val av påföljd, utan påverkar även möjligheten för åklagare (och polis) att besluta om åtalsunderlåtelse eller strafföreläggande, vilket i sin tur påverkar hur många brottsmisstankar som leder till åtal.

I föreliggande kapitel beskrivs inledningsvis vilka lagföringstyper (åtalsunderlåtelse, strafföreläggande eller domslut) som varit vanligast bland unga pojkar och flickor under perioden 2001–2016. Åtalsunderlåtelse innebär att en åklagare (eller i vissa fall polis) lagför en person utan att väcka åtal, trots att det råder klarhet i skuldfrågan. Skäl för åtalsunderlåtelse kan till exempel vara att brottet är lindrigt och/eller att personen åtalas för ett annat brott istället. Strafföreläggande innebär att den misstänkta personen accepterar ett visst straff (böter och/eller villkorlig dom) istället för att åklagaren väcker åtal (Brå 2018). Med domslut avses en fällande dom i tingsrätt. Kapitlet avslutas med en kort beskrivning av de vanligaste lagförda huvudbrotten.

Lagföringstyper

Under den studerade perioden (2001–2016) registrerades drygt 418 000 lagföringar av unga i åldern 15–20 år. För personer i åldersgruppen 15–17 år var andelen åtalsunderlåtelser 30 procent, medan 26 procent utgjordes av strafförelägganden och 43 procent av domslut. I åldersgruppen 18–20 år uppgick andelen åtalsunderlåtelser till cirka 12 procent, medan andelen strafförelägganden och domslut utgjorde cirka 34 respektive 54 procent. Skillnaden mellan åldersgrupperna är alltså som störst vad gäller åtalsunderlåtelser och strafförelägganden, där åtalsunderlåtelse är vanligare i den yngre åldersgruppen medan den äldre gruppen oftare får ett strafföreläggande eller en fällande dom i tingsrätt.

Figur 1. Fördelning av lagföringstyper (åtalsunderlåtelse, strafföreläggande och domslut (2001–2016).

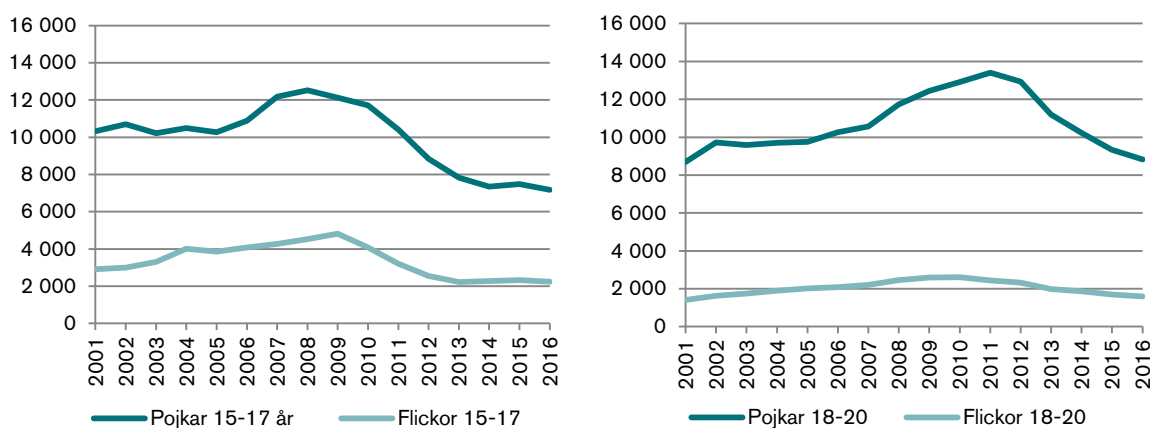

Utveckling av lagföringar över tid

Under perioden 2001–2016 lagfördes årligen i genomsnitt cirka 26 000 personer som vid tidpunkten för brottet var 15–20 år. Antalet lagföringar varierar dock från år till år, och skiljer sig såväl mellan åldersgrupperna som mellan könen. I figur 2 framgår hur lagföringarna har utvecklats under perioden 2001–2016, fördelat på åldersgrupperna 15–17 år och 18–20 år.¹¹

Av figuren framgår att utvecklingen har sett likartad ut i förhållande till både ålder och kön, men att nivåerna skiljer sig åt. Antalet lagföringar ökade under 00-talet, men har under 10-talet minskat igen.¹² Ökningen under 00-talet var andelsmässigt som störst för 18–20-åringar, bland både pojkar och flickor, men en liknande utveckling framgår även i den yngre åldersgruppen (15–17 år). Antalet lagföringar är betydligt större bland pojkar än bland flickor i båda grupperna. I gruppen 18–20 år lagfördes pojkar i genomsnitt drygt fem gånger så ofta som flickor, och i den yngre gruppen cirka tre gånger så ofta. För flickorna har antalet lagföringar konstant varit något lägre än i den yngre gruppen, medan förhållandet bland pojkarna växlat över tid.

Figur 2. Antal lagföringar per år, uppdelat på kön och på åldersgrupperna 15–17 år respektive 18–20 år, under perioden 2001–2016.

Sett till fördelningen av de olika lagföringstyperna (åtalsunderlåtelse, strafföreläggande och domslut) framgår förhållandevis stora förändringar över tid. Bland 15–17-åringar (se figur 3) framgår att andelen åtalsunderlåtelser ökade kraftigt för både pojkar och flickor efter 2005, medan andelen strafförelägganden minskade.

Bland pojkar ökade andelen åtalsunderlåtelser från cirka 15 till 29 procent mellan 2005 och 2009, men sjönk sedan något och uppgick under 2016 till 26 procent. Andelen strafförelägganden minskade kontinuerligt mellan 2005 till 2012, från 36 till 21 procent; därefter har nivåerna legat förhållandevis stabilt mellan 21 och 22 procent.

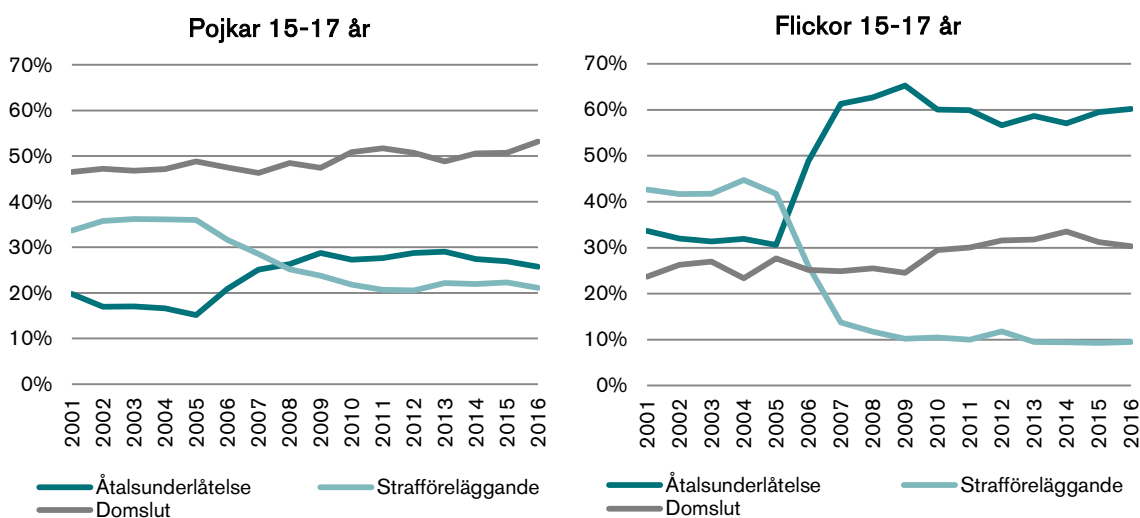
Bland flickor ökade andelen åtalsunderlåtelser från 31 till 65 procent mellan 2005 och 2009, medan strafförelägganden minskade från 42 till cirka 10 procent. Sedan dess har andelen åtalsunderlåtelser minskat något, men är fortfarande betydligt större än under periodens början. För både pojkar och flickor har även domslutens andel av lagföringarna ökat något efter 2009 som sedan dess legat på en något högre nivå.

¹¹ Tabellen avser ålder vid tidpunkten för brottet (vilket är genomgående i hela kortanalysen). Det innebär att en person som vid tidpunkten för lagföringen är 18 år ändå kan sortera inom gruppen 15–17 år, om brottet begicks före 18-årsdagen.

¹² Förändringar i lagföringarna över tid kan sannolikt till viss del kopplas till förändringar i befolkningsutvecklingen i de studerade åldersgrupperna. Tidigare studier har dock visat att ett likartat utvecklingsmönster kvarstår under den studerade perioden, även vid kontroll för befolkningsmängd (Brå 2016).

Den förhållandevis kraftiga ökningen av åtalsunderlåtelse, liksom minskningen av strafförelägganden mellan 2005 och 2009 har rimligtvis flera orsaker. I en tidigare kortanalys har konstaterats att påföljdsreformen 2007 kan ha bidragit till att strafförelägganden till stor del ersattes av åtalsunderlåtelse, eftersom ett av syftena med reformen var att minska andelen böter (även i form av strafförelägganden) bland unga lagöverträdare. En annan trolig orsak är att ärendebelastningen bland åklagare ökade under perioden 2005–2009. Det kan i sin tur ha bidragit till att fler åtalsunderlåtelse utfärdades.¹³ Vidare nämndes även brottsammansättningen som en tänkbar förklaring, eftersom andelen lagföringar för ringa brott ökade under samma period (Brå 2014).

Figur 3. Andel åtalsunderlåtelse, strafförelägganden och domslut bland pojkar respektive flickor i åldern 15–17 år, under perioden 2001–2016.

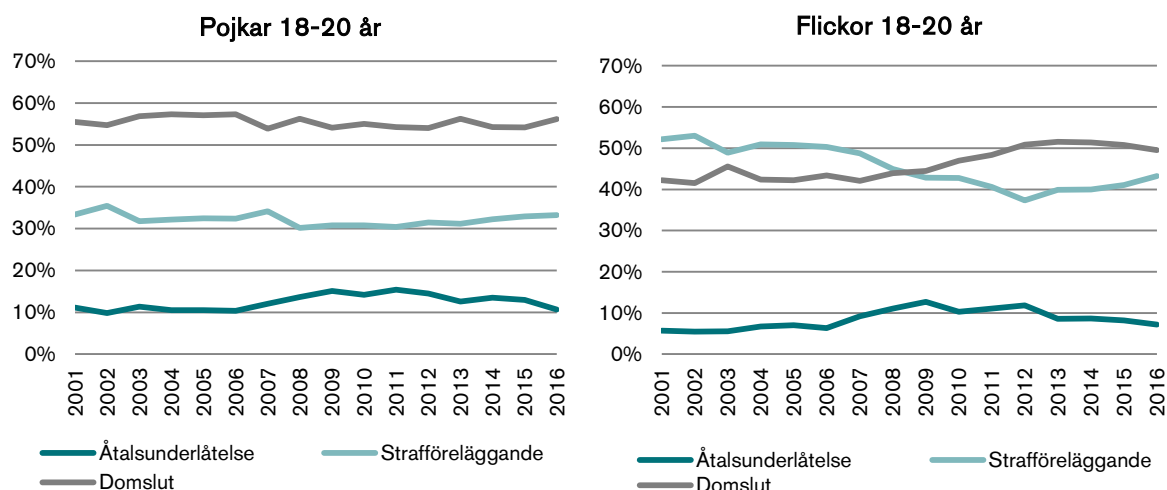
För 18–20-åringar har nivåerna legat något mer stabilt än i den yngre ålderskategorin (figur 4). I synnerhet gäller detta för pojkar, där förändringarna över tid har varit jämförelsevis små.

Bland pojkar framgår en viss ökning av andelen åtalsunderlåtelse under perioden 2006–2009. Sedan 2013 har andelen åtalsunderlåtelse dock återgått till ungefär samma nivåer som under början av 00-talet. Vad gäller andelen strafförelägganden och domslut, har nivåerna varit relativt stabila. Andelen strafförelägganden har varierat mellan 30 och 35 procent under perioden, medan andelen domslut har utgjort mellan 54 och 57 procent av lagföringarna.

Bland flickor ökade andelen åtalsunderlåtelse mellan 2006 och 2009, från 6 till 13 procent. Därefter minskade åtalsunderlåtelse något, och under 2016 uppgick andelen till drygt sju procent. Under perioden 2007–2012 minskade andelen strafförelägganden med ungefär tolv procentenheter, medan andelen domslut ökade med cirka nio procentenheter. Därefter har andelen strafförelägganden ökat något igen, medan domsluten legat på en relativt stabil nivå omkring 50 procent.

¹³ Vid ett ökande ärendetryck prioriteras ärenden som omgärdas av vissa krav och tidsfrister. Det innebär att andra ärenden kan bli liggande längre än annars. Bland dessa kan en person då hinna bli misstänkt eller dömd för andra brott, vilket i sin tur kan utgöra motiv för att utfärda åtalsunderlåtelse för det initiala brottet.

Figur 4. Andel åtalsunderlåtelse, strafförelägganden och domslut bland pojkar respektive flickor i åldern 18–20 år, under perioden 2001–2016.

Vilka är de vanligaste brotten som unga lagöverträdare lagförs för?

En stor del av skillnaderna i lagföringar mellan åldersgrupperna hänger sannolikt samman med skillnader i brottsammansättningen. I tabell 2 redovisas de fem vanligaste huvudbrotten för unga lagöverträdare, uppdelat på de båda åldersgrupperna 15–17 år respektive 18–20 år.

Av tabellen framgår att de totalt sett vanligaste lagrummen bland unga lagöverträdare i båda åldersgrupperna utgörs av stöld, snatteri, misshandel, olovlig körning och ringa narkotikabrott. Den andelsmässiga fördelningen skiljer sig dock mellan grupperna. Skillnaderna är som tydligast i relation till snatteri och ringa narkotikabrott. Bland 15–17-åringar utgör snatteribrotten cirka 20 procent av lagföringarna, medan motsvarande andel hos 18–20-åringar endast uppgår till 8 procent. Ett omvänt förhållande kan ses i relation till ringa narkotikabrott, där andelen lagföringar uppgår till 9 procent i den yngre gruppen och 22 procent i den äldre.

För brottskategorierna stöld, misshandel och olovlig körning är fördelningen mer jämn, även om de utgör en något större andel i den yngre åldersgruppen än i den äldre. Som framgått tidigare i analysen lagförs betydligt fler pojkar än flickor. Det är därför viktigt att vara medveten om att tabellen i högre utsträckning återspeglar brottsammansättningen bland pojkar än bland flickor.¹⁴

Tabell 2. De fem vanligaste brottstyperna bland unga lagöverträdare i åldrarna 15–17 år respektive 18–20 år, sammanslaget för perioden 2001–2016.

Brottstyp	15–17 år	18–20 år
Stöld	9 %	8 %
Snatteri	20 %	8 %
Misshandel	11 %	8 %
Olovlig körning	11 %	8 %
Ringa narkotikabrott	9 %	22 %
Övriga brottstyper	40 %	47 %

¹⁴ För de vanligaste brottstyperna uppdelat på kön, se bilaga 2 tabell 5.

Skillnader i brottsammansättningen mellan pojkar och flickor, och den förändras över tid

Vilka huvudbrott som unga personer lagförs för skiljer sig delvis åt mellan pojkar och flickor, och förändras även över tid. I figur 5 beskrivs kortfattat utvecklingen av de vanligaste huvudbrotten bland pojkar och flickor i åldersgruppen 15–17 år.

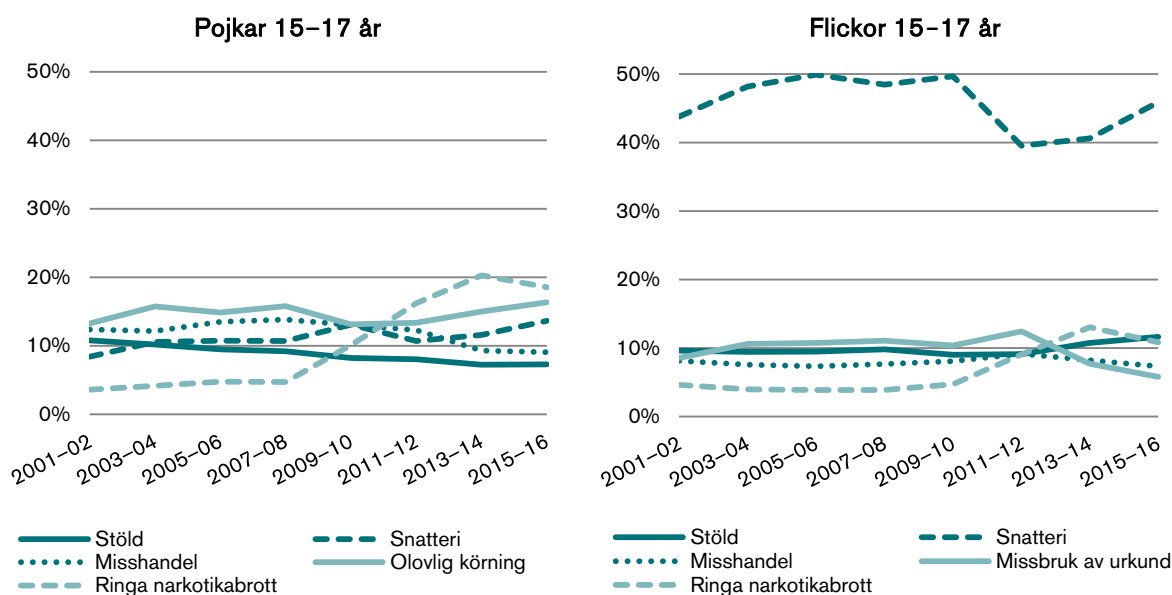
Överlag lagförs pojkar och flickor för liknande typer av brott. De fem vanligaste brottskategorierna omfattar stöld, snatteri, misshandel och ringa narkotikabrott, för både flickor och pojkar. För pojkar ingår dock även olovlig körning, medan missbruk av urkund utgör en av de fem vanligaste brottskategorierna för flickor.

En framträdande skillnad mellan pojkar och flickor gäller snatteribrotten. Andelen lagföringar med huvudbrottet snatteri har utgjort mellan 40 och 50 procent av flickors lagföringar, medan motsvarande andel bland pojkar varierat mellan omkring 8 och 14 procent.

Vad gäller utvecklingen syns en tydlig ökning av andelen ringa narkotikabrott bland både pojkar och flickor. För pojkar ökade andelen lagföringsbeslut gällande ringa narkotikabrott med cirka 15 procentenheter mellan perioderna 2007–2008 och 2013–2014, medan motsvarande ökning bland flickor uppgick till cirka 9 procentenheter (från 4 till 13 procent). Sedan dess har andelen minskat med 1 respektive 2 procentenheter för pojkar respektive flickor.

För övriga brottskategorier är förändringarna inte lika stora över tid. Ett undantag är snatteribrotten bland flickor, som under början av 10-talet sjönk tvärt från 50 till 40 procent men som sedan dess ökat något igen, och 2015–2016 utgjorde cirka 46 procent av huvudbrotten.

Figur 5. Lagförda huvudbrott bland pojkar respektive flickor i åldern 15–17 år. Tvåårsmedelvärden för perioden 2001–2016.

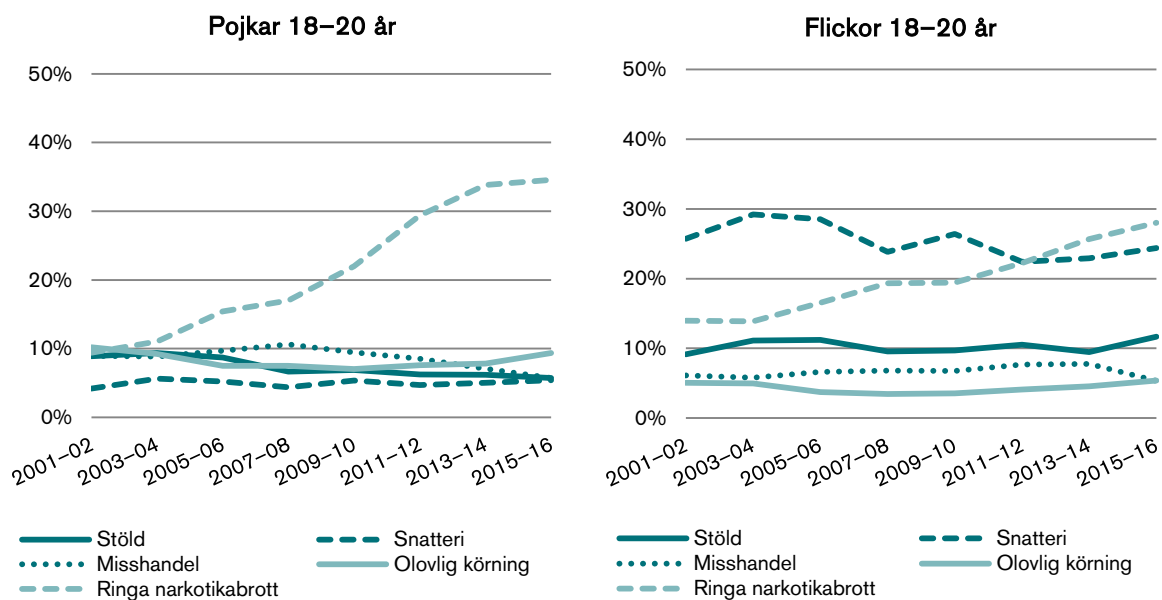

I den äldre åldersgruppen (18–20 år) utgör brotten stöld, snatteri, misshandel, olovlig körning och ringa narkotikabrott de vanligaste brotstyperna, för både flickor och pojkar. Liksom i den yngre åldersgruppen framgår att snatteribrotten är betydligt vanligare bland flickor än bland pojkar. Under den studerade perioden har andelen snatteribrott bland pojkar varierat mellan 4 och 6 procent, medan motsvarande andel för flickor varierat mellan 22 och 29 procent. En relativt stor skillnad kan även ses vad gäller olovlig körning, som är vanligare bland pojkar. Andelen pojkar som lagförts för olovlig körning har under perioden varierat mellan 7 och 10 procent, medan motsvarande andel för flickor varierat mellan 3 och 5 procent.

Den enskilt största förändringen över tid gäller andelen lagföringar för ringa narkotikabrott,

som ökat kraftigt bland både flickor och pojkar under den studerade perioden. Bland pojkar ökade dessa lagföringar från 9 procent i början av 00-talet till 35 procent under perioden 2015–2016. Bland flickor ökade de från 14 till 28 procent under samma period.

Figur 6. Lagförda huvudbrott bland pojkar respektive flickor i åldern 18–20 år. Tvåårsmedelvärden för perioden 2001–2016.

Utvecklingen av påföljder 2001–2016

I detta kapitel studeras utvecklingen av påföljder bland unga under perioden 2001–2016. Inledningsvis undersöks utvecklingen av så kallade ungdomspåföljder (ungdomsvård, ungdomstjänst och slutna ungdomsvård). Därefter redovisas utvecklingen av skyddstillsyn, villkorlig dom, böter samt frihetsberövande påföljder.

Ungdomspåföljder

Ungdomspåföljder utgörs av påföljderna ungdomsvård, ungdomstjänst och slutna ungdomsvård. Som diskuterats i kortanalysens inledning skedde 2007 en reform av ungdomspåföljderna som innebar att ungdomstjänst blev en fristående påföljd istället för att som tidigare endast kunna utdömas i kombination med ungdomsvård.¹⁵ Reformen innebar även att det ställdes högre krav på att vårdbehov skulle föreligga för att någon skulle dömas till ungdomsvård.

I figur 7 framgår att det skett stora nivåförändringar avseende ungdomsvård och ungdomstjänst sedan ändringarna trädde i kraft. Andelen 15–17-åringar som dömdes till ungdomsvård utgjorde omkring 35–40 procent för både pojkar och flickor under 00-talets första hälft, medan andelen som dömdes till ungdomstjänst utgjorde omkring 10 procent för pojkar och 5 procent för flickor. I och med påföljdsreformen 2007 ökade andelen dömda till ungdomstjänst tydligt, samtidigt som andelen med ungdomsvård minskade.

Bland pojkar ökade påföljden ungdomstjänst från tolv procent 2006 till 46 procent 2007 samtidigt som ungdomsvård minskade från 38 till 18 procent.

För flickor ökade påföljden ungdomstjänst från 6 till 37 procent, medan ungdomsvård minskade från 41 till 20 procent under samma period.

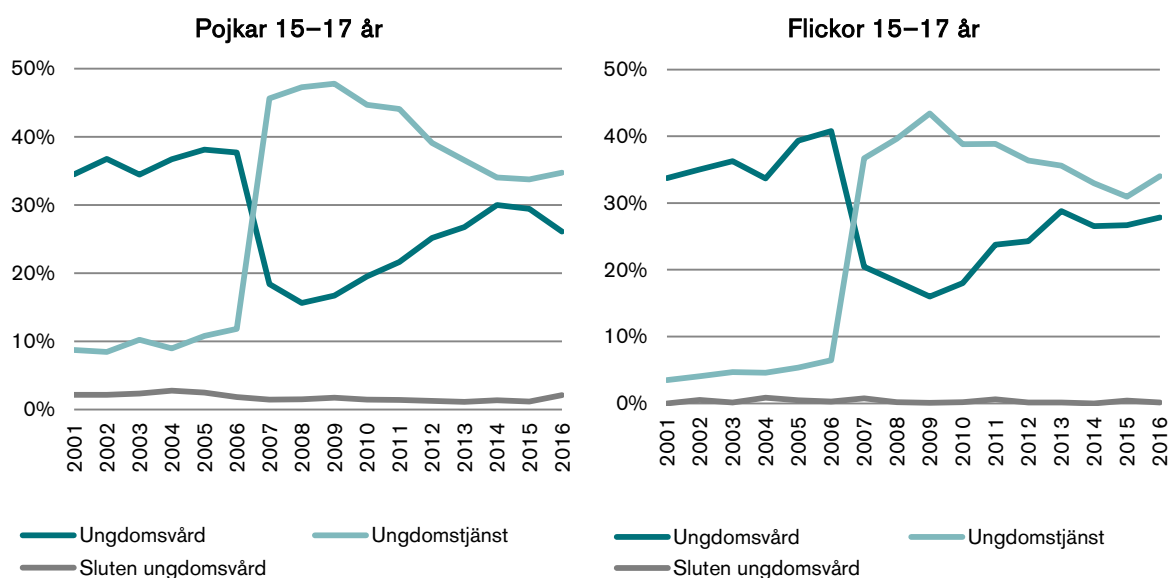
Sedan 2009 har skillnaderna dock minskat, och 2016 utgjorde ungdomstjänst 34 respektive 35 procent av påföljderna för flickor respektive pojkar, medan ungdomsvård utgjorde cirka 28 respektive 26 procent.

I figuren syns även en liten ökning av ungdomstjänst mellan 2015 och 2016, för både flickor och pojkar. Eventuellt skulle ökningen till viss del kunna bero på att man tog bort det krav på samtycke som före 2015 krävdes för att döma någon till ungdomstjänst (prop. 2014/15:25).

¹⁵ Det innebär således att de som dömdes till ungdomstjänst före reformen 2007 dömdes till både ungdomsvård och ungdomstjänst. För en mer korrekt jämförelse över tid, har de fall efter 2007 där en person dömts till ungdomsvård med bipåföljden ungdomstjänst, räknats in i kategorin ungdomstjänst. För påföljden ungdomstjänst ingår således både domar med enbart påföljden ungdomstjänst, och domar som utgörs av kombinationen ungdomsvård och ungdomstjänst.

När det gäller slutna ungdomsvård framgår att påföljden är relativt ovanlig, och i synnerhet bland flickor, där andelen slutna ungdomsvård legat under en procent hela den studerade perioden. Bland pojkar har motsvarande andel i genomsnitt uppgått till cirka två procent. En viss minskning syns mellan 2004 och 2007, då andelen minskade från 2,7 till 1,4 procent. Nivåerna låg efter det förhållandevis stabilt på drygt en procent, men ökade något under 2016, till cirka 2 procent.

Figur 7. Utvecklingen av ungdomspåföljder för pojkar respektive flickor i åldern 15 till 17 år, under perioden 2001–2016.

Eftersom ungdomspåföljder i första hand är avsedda för personer under 18 år, är det ovanligt att dömas till ungdomsvård eller ungdomstjänst i åldersgruppen 18–20 år.¹⁶ Under den studerade perioden har andelen ungdomspåföljder sammantaget utgjort mindre än en procent av samtliga påföljder.¹⁷

För pojkar 18–20 år minskade andelen påföljder i form av ungdomsvård fram till 2008, från cirka 1,5 till 0,4 procent (se figur 8). En mindre ökning kunde även ses mellan 2013 och 2016. Andelen ungdomstjänster ökade mellan 2006 och 2008 från 0,1 till 0,4 procent, men har sedan dess minskat, och under 2016 utgjorde påföljden återigen omkring 0,1 procent.

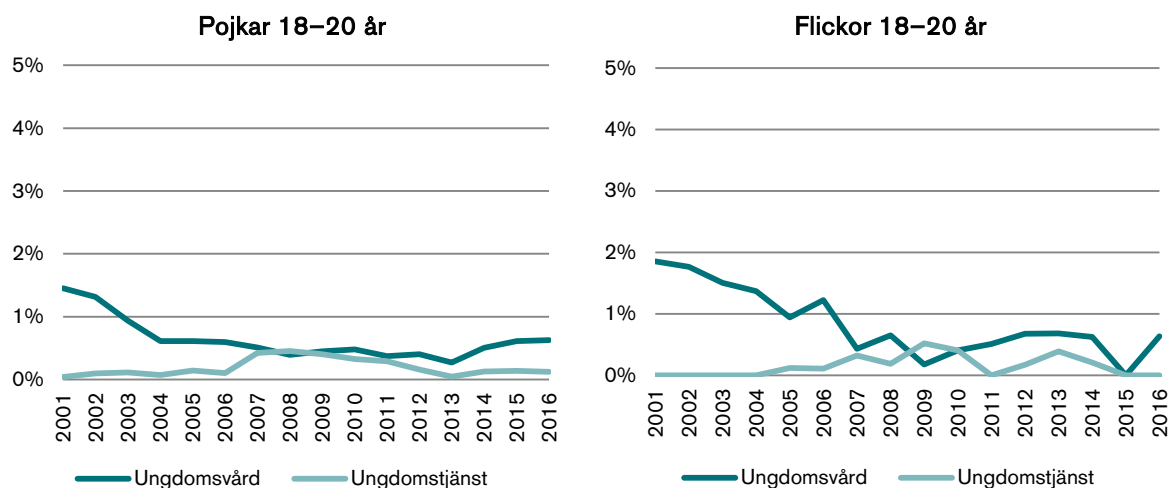
För flickor ser utvecklingen liknande ut, även om nivåerna varierar mer från år till år. Anledningen till att variationerna är större bland flickor kan främst förklaras av att antalet dömda totalt sett är så få. Liksom bland pojkar minskade andelen domslut med ungdomsvård under 00-talet och har sedan dess utgjort 0–0,7 procent. Ungdomstjänst ökade mellan 2004 och 2009 med cirka 0,5 procentenheter och har därefter varierat mellan 0 och 0,4 procent.

Sammantaget kan man konstatera att det är mycket ovanligt att 18-åringar eller äldre som begått brott döms till en ungdomspåföljd.

¹⁶ För de personer som hunnit fylla 18 år får ungdomstjänst enbart användas om det finns så kallade särskilda skäl (BrB 32 kap 2 §).

¹⁷ Slutna ungdomsvård kan inte utdömas för ett brott som begicks efter att gärningspersonen fyllt 18 år, och ingår därför inte i figuren.

Figur 8. Utvecklingen av ungdomspåföljder för pojkar respektive flickor i åldern 18–20 år, under perioden 2001–2016.

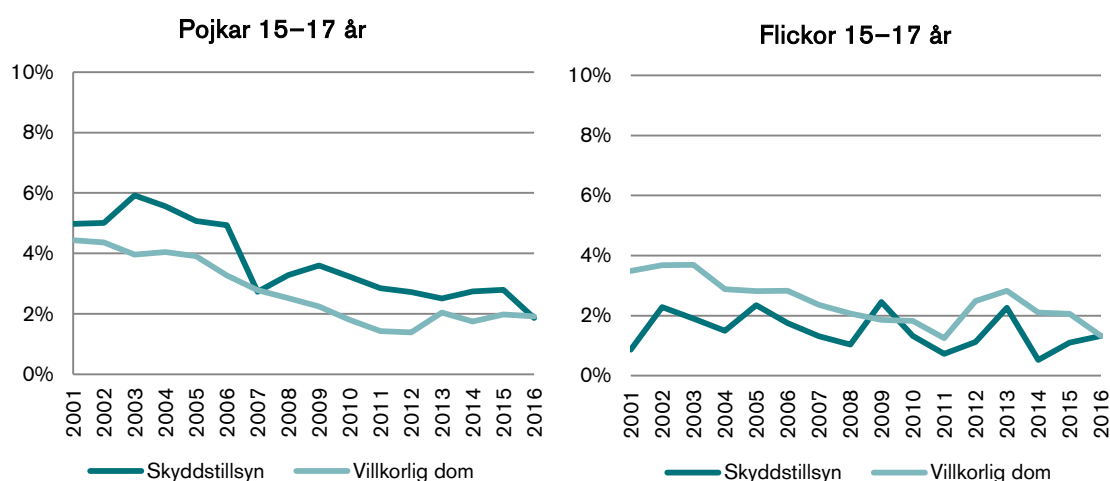
Villkorlig dom och skyddstillsyn

Villkorlig dom och skyddstillsyn är förhållandevis ovanliga påföljder bland 15–17-åringar.

För pojkar har andelen villkorliga domar sjunkit från drygt 4 procent 2001 till knappt 2 procent 2016. Under samma period minskade även andelen domslut om skyddstillsyn, från omkring 5 procent till cirka 2 procent. En särskilt kraftig nedgång i skyddstillsyn skedde mellan 2006 och 2007, vilket kan tänkas hänga samman med reformen 2007, då ungdomstjänst blev en fristående påföljd.

Bland flickor har andelen villkorliga domar minskat från drygt 3 procent i början av perioden till drygt 1 procent 2016. Andelen domslut med skyddstillsyn har varierat mellan cirka 1 och 2 procent under den studerade perioden.¹⁸

Figur 9: Utveckling av skyddstillsyn och villkorlig dom bland pojkar respektive flickor i åldern 15–17 år, under perioden 2001–2016.

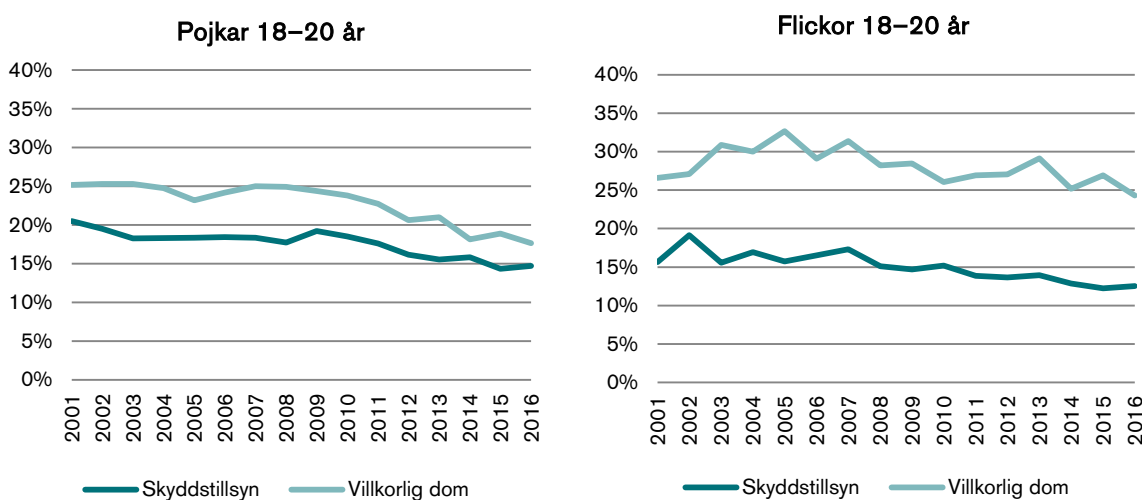
¹⁸ Att den årliga variationen är större bland flickor kan sannolikt härledas till att det är så få flickor som döms till någon av påföljderna. För flickor i åldersgruppen 15–17 år som dömts till skyddstillsyn eller villkorlig dom har antalet lagföringar varierat mellan 18 och 51 lagföringar per år.

För 18–20-åringar är det betydligt vanligare att dömas till skyddstillsyn eller villkorlig dom.

Bland pojkar låg andelen på en förhållandevis stabil nivå under 00-talet, med omkring 25 procent villkorliga domar och 18 procent domslut om skyddstillsyn. Därefter sjönk andelen successivt, och under 2016 uppgick andelen villkorliga domar till cirka 18 procent, medan andelen domar om skyddstillsyn låg på 15 procent.

För flickor är nivåskillnaderna större mellan de båda påföljderna. Andelen villkorliga domar var som högst under mitten av 00-talet, då de utgjorde drygt 30 procent av domarna. Sedan 2007 minskade andelen villkorliga domar något, och uppgick 2016 till 24 procent. Även andelen domslut om skyddstillsyn minskade under perioden, från 17 procent 2007 till 13 procent 2016.

Figur 10: Utvecklingen av skyddstillsyn och villkorlig dom bland pojkar respektive flickor i åldern 18–20 år, under perioden 2001–2016.

Böter

Böter¹⁹ är en av de vanligaste påföljderna för båda åldersgrupperna (15–17 år och 18–20 år). Utvecklingen av domslut rörande böter under 2000-talet skiljer sig dock till stor del mellan de bägge åldersgrupperna.

Bland pojkar och flickor i den yngre gruppen minskade andelen böter under större delen av 00-talet. En särskilt kraftig nedgång skedde mellan 2006 och 2007, då andelen böter minskade med elva respektive nio procentenheter för pojkar respektive flickor. Som tidigare nämnts var ett av syftena med påföljdsreformen 2007 att ungdomstjänst skulle kunna fungera som ett alternativ till framförallt böter (prop. 2005/06:165). Minskningen kan därför sannolikt till viss del bero på de förändringar som reformen innebar. Efter 2007 har nivån varit relativt oförändrad, även om en viss ökning kan ses bland pojkar efter 2011.

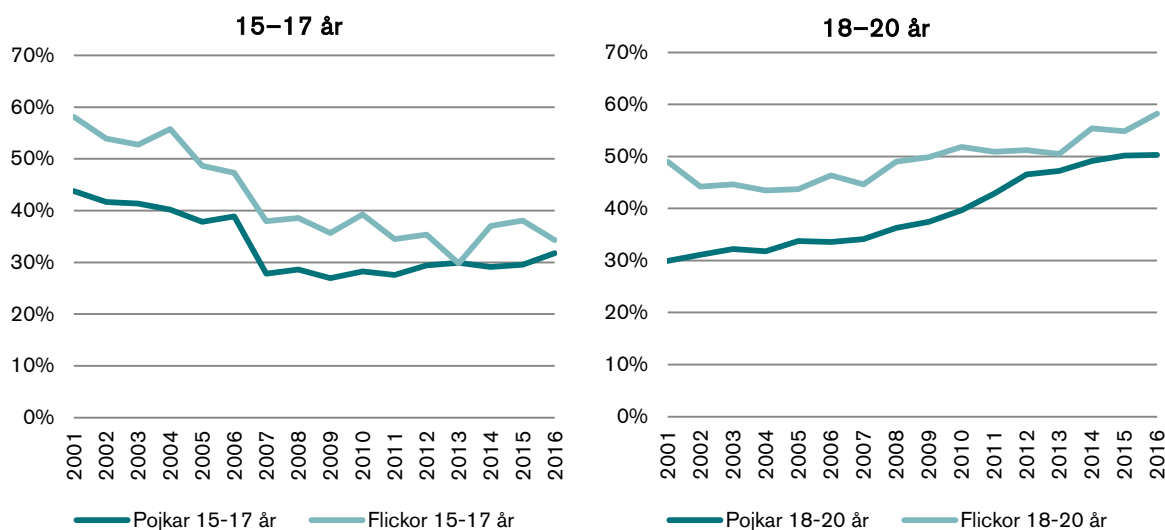
Bland 18–20-åringar ser utvecklingen annorlunda ut, där andelen böter har ökat mer eller mindre kontinuerligt under den studerade tidsperioden.²⁰ Ökningen kan delvis hänga samman med att fler ringa brott redovisats från polisen sida. Som framgick i föregående kapitel har andelen ringa narkotikabrott ökat kraftigt. Mellan 2001 och 2016 ökade antalet domslut gäl-

¹⁹ Med böter avses här penningböter, dagsböter eller normerande böter. Böter i form av strafföreläggande eller ordningsböter ingår inte i modellen.

²⁰ Påföljdsreformen 2007 var huvudsakligen inte riktad mot åldersgruppen 18-20 år vilket kan förklara varför den nedgång som framgick för den yngre gruppen inte syns här.

lande ringa narkotikabrott i åldersgruppen 18–20 år, från 288 till 1 369, varav nästan samtliga domslut (93 procent) ledde till böter.

Figur 11. Utvecklingen av andelen böter bland pojkar och flickor i åldern 15–17 år respektive 18–20 år, under perioden 2001–2016.

Frihetsberövande påföljder

Fängelse och sluten ungdomsvård tillhör rättsväsendets mest ingripande påföljder, och får endast utdömas till unga personer under vissa omständigheter. För personer under 18 år krävs så kallade synnerliga skäl för en frihetsberövande påföljd, medan det för personer i åldersgruppen 18–20 år krävs särskilda skäl (BrB 30 kap. 5 §).²¹ I figur 12 visas utvecklingen av de vanligaste frihetsberövande påföljderna för pojkar respektive flickor i de båda åldersgrupperna.²²

Bland pojkar 15–17 år framgår en ökning av andelen frihetsberövande påföljder i början av perioden, från cirka 2,6 till 3,1 procent, följt av en minskning med cirka 1,3 procentenheter mellan 2004 och 2008. Därefter har nivån legat förhållandevis stabil omkring 1,6 procent fram till 2016, då andelen frihetsberövande påföljder uppgick till 2,5 procent.

För flickor i den yngre gruppen har andelen frihetsberövande påföljder varierat mellan noll och 1,2 procent under den studerade perioden. Eftersom det är ytterst få flickor under 18 år som döms till en sådan påföljd (i genomsnitt fyra per år) är det dock svårt att tolka variationer i nivåerna över tid.

Bland pojkar i den äldre gruppen minskade andelen frihetsberövande påföljder efter 2004. Från 19 procent 2004 till 11 procent 2012. Sedan dess har de frihetsberövande påföljderna ökat något, och 2016 uppgick andelen till knappt 13 procent.

För flickor i åldersgruppen 18–20 år minskade andelen frihetsberövade påföljder från omkring fem till drygt tre procent mellan 2004 och 2007. Därefter har nivån varierat mellan två och fyra procent.

I båda ålderskategorierna är pojkar kraftigt överrepresenterade bland frihetsberövande på-

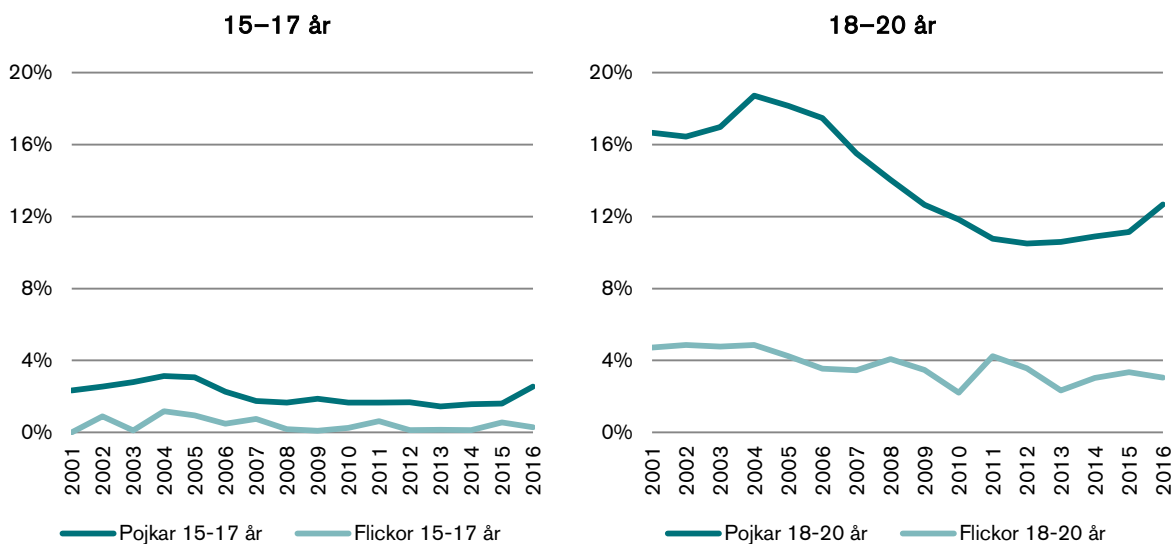
²¹ Presumtionen mot fängelse är starkare vid synnerliga skäl än vid särskilda skäl. I båda fallen görs dock en mildare bedömning jämfört med personer som är 21 år eller äldre.

²² Med frihetsberövande påföljd avses här sluten ungdomsvård eller fängelse. I vissa fall kan även påföljden skyddstillsyn kombineras med fängelse. Dessa ingår inte i figuren, utan redovisas tillsammans med övriga skyddstillsynpåföljder i figurerna 9 och 10. Andelen skyddstillsynpåföljder med fängelse bland unga lagöverträdare uppgick under den studerade perioden till omkring 0,7 procent av domsluten.

följder. I figurerna framgår även att andelen frihetsberövande påföljder minskade efter 2004, i både den yngre och den äldre åldersgruppen.

Minskningen av andelen frihetsberövande påföljder efter 2004 kan eventuellt härledas till skillnader i antalet domar som rör allvarigare brott, det vill säga brott som vanligtvis leder till en frihetsberövande påföljd. I en tidigare kortanalys framkom exempelvis att utvecklingen av slutna ungdomsvård till stor del kunde förklaras utifrån variationer i brottsammansättningen av lagförda brott för olika år (Brå 2015).

Figur 12. Andel domslut med en frihetsberövande påföljd för pojkar och flickor i åldern 17–15 år respektive 18–20 år under perioden 2001–2016.

Strafftider och ålder

Som nämnts tidigare utgör sluten ungdomsvård och fängelse två av de mest ingripande påföljderna i straffskalan, och straffets längd kan därför antas ha stor betydelse för den enskilda lagöverträdaren.

I följande kapitel görs en översiktlig beskrivning av antalet unga lagöverträdare som årligen döms till sluten ungdomsvård eller fängelse, hur långa strafftiderna är samt skillnader i relation till ålder. Här bör noteras att flesta som döms till fängelse vanligtvis blir villkorligt frigivna efter att två tredjedelar av den utdömda strafftiden avtjänats (BrB 26 kap. 6 §). Eftersom personer som döms till sluten ungdomsvård inte kan bli villkorligt frigivna, har strafftiden för fängelse räknats ned så att den motsvarar den faktiska inkapaciteringstiden med hänsyn tagen till villkorlig frigivning.

I kapitlet har ingen könsuppdelning gjorts. De resultat som redovisas avser således endast skillnader mellan de olika åldersgrupperna.²³ Eftersom det är så få flickor som döms till frihetsberövande påföljder, är det därför viktigt att vara medveten om att resultaten till största del är representativa för pojkar.

Hur många lagföringsbeslut gäller frihetsberövande påföljder?

För unga personer som döms till frihetsberövande påföljder är utgångspunkten att straffreduktionen bör vara högre ju yngre lagöverträdaren var vid tidpunkten för brottet. Ålder är alltså av central betydelse för såväl val av påföljd som tidsbestämning.

I figur 13 redovisas årsgenomsnittet av antalet domslut med påföljden fängelse eller sluten ungdomsvård.

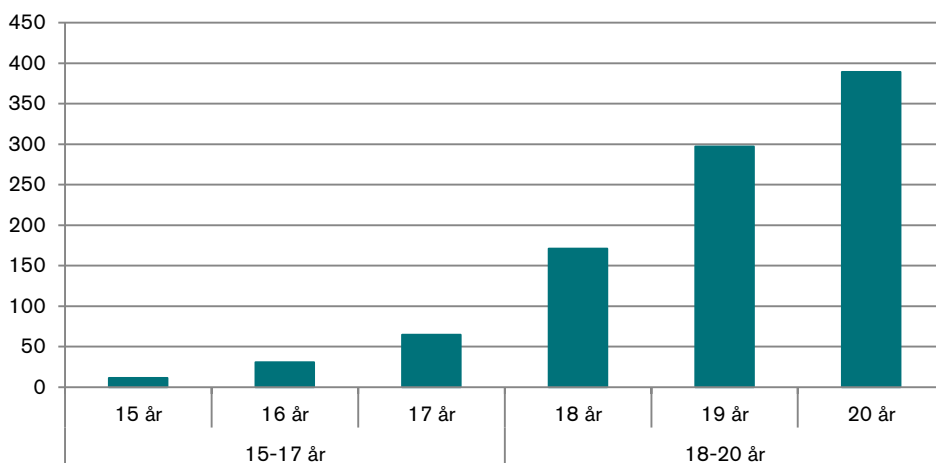
Under perioden 2001–2016 utdömdes i genomsnitt 11 domslut per år gällande sluten ungdomsvård eller fängelse för 15-åringar. Motsvarande antal för 16-åringar var 31 sådana domslut och för 17-åringar 65 domslut. Majoriteten av de frihetsberövande påföljderna i åldersgruppen 15–17 år utgjordes av sluten ungdomsvård medan cirka 15 procent utgjordes av en fängelsedom.²⁴

²³ Anledningen till att det inte gjorts någon könsuppdelning är att antalet flickor som fått en frihetsberövande påföljd (i synnerhet i den yngre gruppen) är så pass litet att det hade varit svårt att tolka resultaten på ett meningsfullt sätt. Av den anledningen redovisas resultaten endast för var och en av de bägge åldersgrupperna som helhet.

²⁴ För att kunna döma någon som begått ett brott före 18 års ålder till fängelse, istället för sluten ungdomsvård, krävs särskilda skäl (BrB 32 kap. 5 §). Ett sådant skäl kan till exempel vara att personen hunnit bli betydligt äldre vid tiden för domen

För lagöverträdare som var över 18 år vid brottstillfället är det inte möjligt att dömas till sluten ungdomsvård, och presumtionen mot frihetsberövande påföljder är inte lika stark.²⁵ För 18-åringar utdömde tingsrätten i genomsnitt 171 fängelsedomar per år under perioden 2001–2016. Motsvarande antal för de som var 19 eller 20 år vid brottstillfället uppgick till 297 respektive 389 domar per år. I linje med lagstiftningen framgår alltså en tydlig ökning av antalet frihetsberövande påföljder ju äldre lagöverträdaren är.

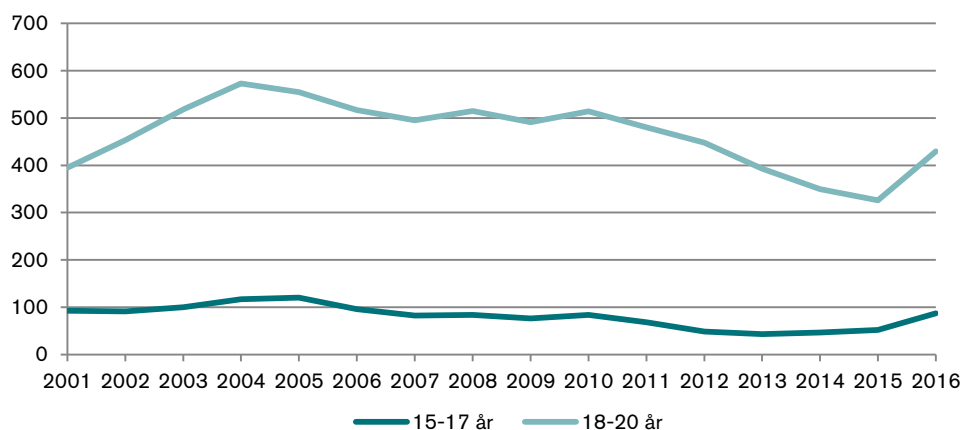
Figur 13: Årsgenomsnitt av antalet domslut gällande fängelse eller sluten ungdomsvård, uppdelat på ålder. Sammanlagt för perioden 2001–2016.

Hur långa är strafftiderna?

Vid en jämförelse av den totala tid som unga lagöverträdare är frihetsberövade (den så kallade straffmassan) framgår stora skillnader mellan åldersgrupperna. Under den studerade perioden var 18–20-åringar frihetsberövade under nästan 5 gånger så lång tid som 15–17-åringar. Ser man till utvecklingen över tid framgår en liknande trend för båda åldersgrupperna, med en ökning i början 00-talet, och därefter en minskning under 10-talet, med en tvär uppgång 2016. Betydelsen av ungdomsreduktionen, och den starkare presumtionen mot att döma unga under 18 år till frihetsberövande påföljder, framgår tydligt av figuren.

Figur 14: Sammanlagt antal år utdömda för fängelse och sluten ungdomsvård, uppdelat på 15–17-åringar respektive 18–20-åringar, under perioden 2001–2016.

²⁵ För personer i åldern 18–20 år krävs särskilda skäl för att dömas till en frihetsberövande påföljd, medan det för personer under 18 år krävs synnerliga skäl (BrB 30 kap. 5 §).

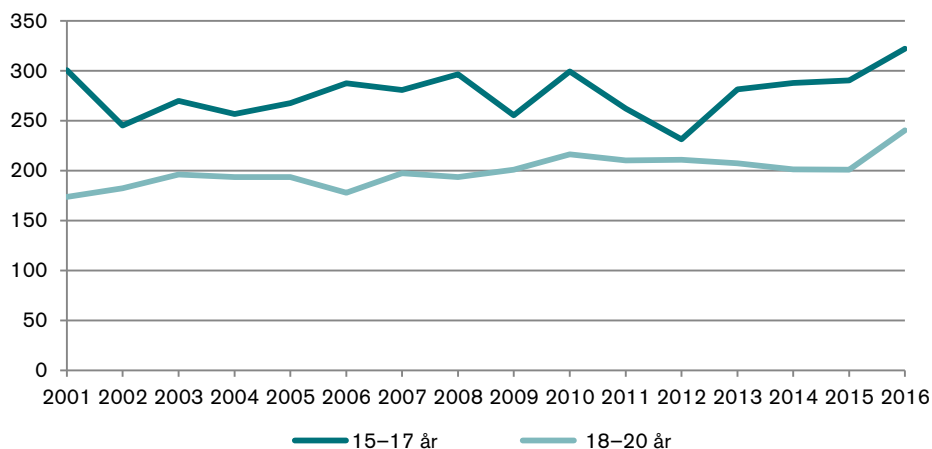
För en uppskattning av hur långa strafftider som de frihetsberövande påföljderna leder till, redovisas i figur 15 det genomsnittliga antal dagar som unga personer avtjänar i fängelse eller sluten ungdomsvård.²⁶

Som framgår av figuren har den genomsnittliga strafftiden för 15–17-åringar varierat mellan 231 och 322 dagar under den studerade perioden (2001–2016). Strafftiden ökade mellan 2002 och 2008, men sjönk sedan fram till 2012, då den var som lägst. Sedan dess har den genomsnittliga strafftiden ökat kontinuerligt fram till 2016.

Bland 18–20-åringar har den genomsnittliga strafftiden varierat mellan 174 och 240 dagar. Mellan 2006 och 2010 skedde en viss ökning, följt av en minskning fram till 2015, för att sedan öka igen 2016. Utvecklingskurvan är jämnare i den äldre gruppen, eftersom antalet frihetsberövande påföljder är betydligt fler.

Som figuren visar har genomsnitttiden för fängelse eller sluten ungdomsvård under hela perioden varit något längre i den yngre gruppen. Det kan tyckas motsägelsefullt med tanke på att ungdomsreduktionen ska vara större ju yngre lagöverträdaren är. Rimligtvis kan detta till stor del förklaras med den starkare presumtionen mot frihetsberövande påföljder som gäller för personer under 18 år. En konsekvens av det är att den yngre åldersgruppen i första hand döms till mindre ingripande påföljder. De fall som trots allt leder till en frihetsberövande påföljd rör därför förhållandevis grova brott med ett högt straffvärde, vilket höjer den genomsnittliga strafftiden. Eftersom presumtionen mot fängelse inte är lika stark för personer i åldersgruppen 18–20 år, utdöms fler fängelsestraff för brott med lägre straffvärde. Det bidrar i sin tur till att genomsnittliga strafftiden inte behöver vara längre för den äldre brottskategorin.

Figur 15. Genomsnittligt antal dagar i fängelse eller sluten ungdomsvård, uppdelat på 15–17 respektive 18–20-åringar, under perioden 2000–2016.

Vilka huvudbrott är vanligast, vid en frihetsberövande påföljd?

Ser man till vilka typer av huvudbrott som unga personer döms för i samband med en frihetsberövande påföljd, framgår att det finns en större spridning av brottstyper bland äldre lagöverträdare. I figur 16 redovisas de vanligaste brottstyperna i samband med en frihetsberövande påföljd, uppdelat på åldersgrupperna 15–17 respektive 18–20 år.

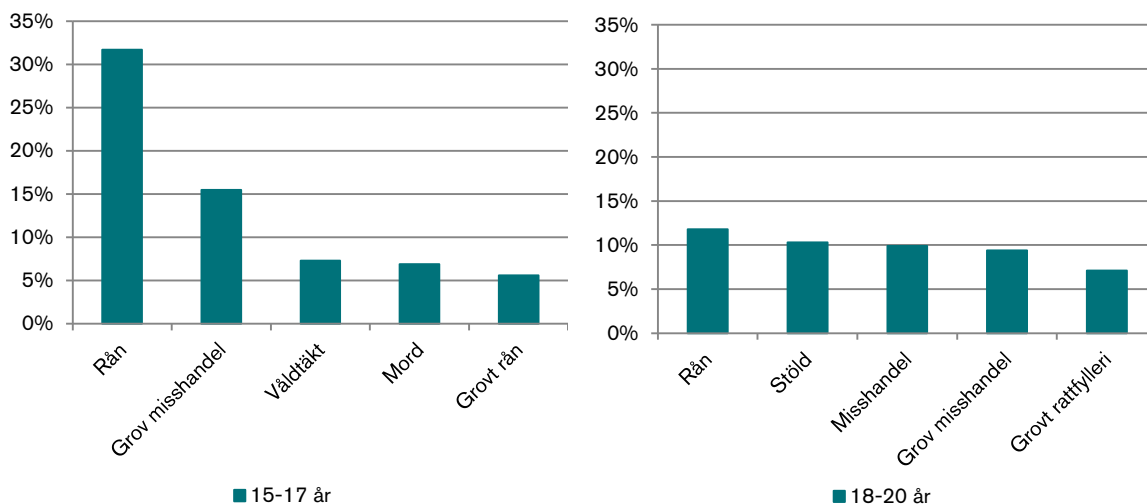
Bland de unga lagöverträdare i åldern 15–17 år som dömts till en frihetsberövande påföljd är de vanligaste huvudbrotten rån, grov misshandel, våldtäkt, mord eller grovt rån, som samman-

²⁶ Till skillnad från de som döms till ett fängelsestraff, finns ingen villkorlig frigivning för de som döms till sluten ungdomsvård. I figuren har strafftiden för fängelsestraffen räknats om till två tredjedelar av den ursprungliga domen, vilket är den tid som en fängelsedömd person vanligen avtjänar.

taget utgör nästan 70 procent av huvudbrotten i de frihetsberövande domarna.

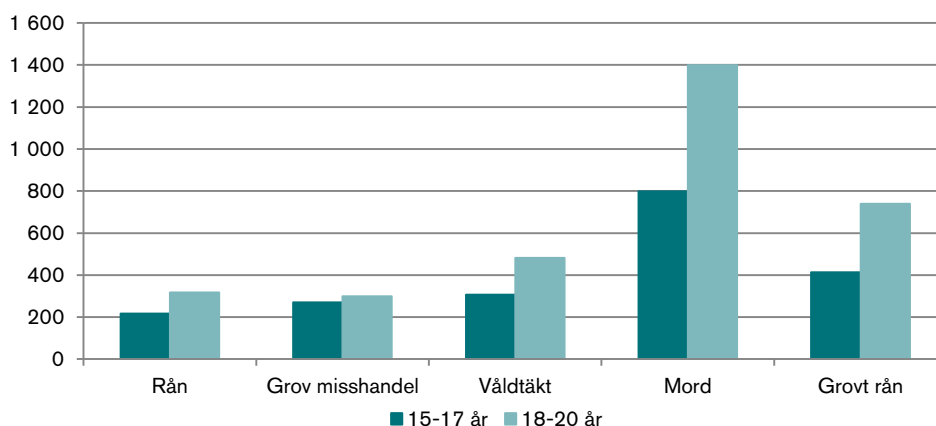
För 18–20-åringar är de fem vanligaste brottstyperna istället rån, stöld, misshandel, grov misshandel eller grovt rattfylleri, vilka sammanlagt utgör omkring hälften av alla huvudbrott vid en frihetsberövande dom. Att brotten tenderar att vara grövre i den yngre gruppen ligger i linje med det krav på synnerliga skäl som krävs för att döma personer under 18 år till frihetsberövande påföljder. Som nämnts tidigare kan personer över 18 år frihetsberövas för lindrigare typer av brott än de yngre.

Figur 16. De vanligaste brottstyperna i samband med en frihetsberövande påföljd för 15–17 respektive 18–20-åringar under perioden 2001–2016.

Vid en jämförelse av likartade brott framgår att strafftiden är betydligt längre i den äldre gruppen än i den yngre. Figur 17 visar en jämförelse av den genomsnittliga strafftiden för brottstyperna rån, grov misshandel, våldtäkt, mord samt grovt rån mellan åldersgrupperna 15–17 respektive 18–20år. Av figuren framgår att strafftiden bland 18–20-åringar är längre för samtliga av dessa brottstyper; strafftiderna i den yngre gruppen är i genomsnitt cirka två tredjedelar av strafftiderna i den äldre. Det är dock viktigt att komma ihåg att det finns många faktorer utöver själva brottstyperna som kan påverka påföljden, och att jämförelsen därför ska tolkas med försiktighet. Till exempel kan olika brott inom en och samma brottskategori vara mer eller mindre grova, och vara förenade med både försvårande eller förmildrande omständigheter. Vidare kan straffet även påverkas av sådant som hur många andra brott den åtalade döms för, eller om brottet utgör ett återfall.

Figur 17. Genomsnittlig strafftid (antal dagar) för 15–17-åringar samt för 18–20-åringar, för samma brottstyper, under perioden 2001–2016.

Avslutande diskussion

För unga lagöverträdare mellan 15 och 20 år ska, som nämnts, särskild hänsyn tas till deras ålder, vilket bland annat regleras i brottsbalken (BrB 29 kap. 7 §). Denna form av särbehandling återspeglas också tydligt i lagföringsstatistiken, där det framgår dels att andelen åtalsunderlåtelse är vanligare för den yngre gruppen, dels att det är stora skillnader i valet av påföljd.

I båda åldersgrupperna (15–17 år respektive 18–20 år) finns stora könsskillnader, vilket märks inte minst genom att antalet flickor som lagförs är betydligt mindre än antalet pojkar. Vidare lagförs pojkar genom domslut oftare än flickor, som i högre utsträckning lagförs genom åtalsunderlåtelse eller strafföreläggande. Andelen som döms till en frihetsberövande påföljd är också betydligt större bland pojkarna, i båda åldersgrupperna. En stor del av dessa skillnader kan dock sannolikt förklaras av skillnader i brottsammansättningen. Till exempel utgör snatteri den överlägset vanligaste brottstypen bland flickor, och i synnerhet i den yngre gruppen, där nästan hälften av alla lagföringar rör snatteri.

När det gäller utvecklingen över tid framgår att andelen åtalsunderlåtelse ökade tydligt under perioden 2005–2009, samtidigt som strafföreläggandena minskade. Skillnaderna var som störst bland 15–17-åringar, men en liknande utveckling kunde även ses bland 18–20-åringar. Ökningen av andelen åtalsunderlåtelse skulle delvis kunna förklaras av att åklagarnas ärendebelastning ökade mellan 2005 och 2009, samt att andelen lagföringar för ringa brott också ökade under perioden. Av förarbetena till påföljdsreformen 2007 framgår även att man eftersträvade att böter (även i form av strafförelägganden) skulle minska, och i synnerhet för gruppen 15–17 år, vilket kan ha bidragit till omfördelningen av andelen åtalsunderlåtelse och strafförelägganden (SOU 2004:122; prop. 2005/06:165; Brå 2014).

Påföljdsreformen 2007 har även haft en tydlig inverkan på domslut gällande ungdomstjänst och ungdomsvård. Andelen som dömdes till ungdomstjänst ökade kraftigt i samband med reformen, samtidigt som ungdomsvårdspåföljder minskade. Under 2009 var andelen som dömts till ungdomstjänst som högst, och utgjorde då nästan hälften av tingsrättens domar mot 15–17-åringar (47 procent). Påföljden ungdomstjänst har dock minskat sedan dess, medan ungdomsvård ökat, och under 2016 utgjorde påföljderna omkring 30 procent vardera. En eventuell förklaring skulle kunna vara ökningen av den registrerade narkotikabrottsligheten, eftersom ungdomsvård, vid sidan av böter, utgör den näst vanligaste påföljden för ringa narkotikabrott bland 15–17-åringar (Brå 2016).

Ökningen av lagföringar gällande ringa narkotikabrott skulle även kunna utgöra en delförklaring till att andelen böter i den äldre åldersgruppen istället ökat, eftersom möjligheten att döma till ungdomsvård är begränsad för lagöverträdare över 18 år. I båda åldersgrupperna framgår att andelen frihetsberövande straff minskat sedan mitten av 00-talet. Vad denna

minskning beror på kan inte fastställas i denna kortanalys, men en möjlig delförklaring skulle kunna vara förändringar i brottsammansättningen (Brå 2015).

Sammanfattningsvis skulle man kunna säga att skillnaden mellan unga lagöverträdare i åldern 15–17 år respektive i åldern 18–20 år framgår som tydligast sett till användandet av påföljderna ungdomsvård, ungdomstjänst och frihetsberövande påföljder, vilket har sin grund i att lagstiftningen till viss del skiljer sig åt mellan de båda åldersgrupperna.²⁷ Det är dock viktigt att påpeka att lagöverträdarens ålder även *inom* dessa åldersgrupper har stor betydelse, såväl i straffmätningshänseende som vid valet av påföljd. När det gäller exempelvis frihetsberövande påföljder innebär ungdomsreduktionen för en 18-åring enligt praxis en straffnedsättning med cirka 50 procent, medan nedsättningen för en 20-åring blir omkring 25 procent (Jareborg och Zila 2014).²⁸

Som framgått i denna kortanalys var årsgenomsnittet för antalet frihetsberövande påföljder bland 17-åringar nästan sex gånger större än bland 15-åringar, och bland 20-åringar mer än dubbelt så stort som bland 18-åringar. Som tidigare nämnts angående förslaget om att avskaffa särbehandlingen för personer 18 år eller äldre (SOU 2018:85) skulle en sådan reform sannolikt innebära en markant ökning av antalet fängelsestraff. Med tanke på att tidigare forskning visat att de flesta lagöverträdare upphör med brott under de sena tonåren, samt att strängare straff för unga lagöverträdare i värsta fall kan innebära ökad risk för återfall (Brå 2012), är det viktigt att noga överväga konsekvenserna av sådan reform.

²⁷ Se exempelvis BrB 30 kap. 5 § och Brb 32 kap. 2 §.

²⁸ Se tabell 3 i bilaga 1.

Referenser

Borgeke, M. & Heidenborg, M. (2016). *Att bestämma påföljd för brott*. Stockholm: Wolters Kluwer.

Brottsförebyggande rådet (2018). *Utredning och lagföring av brottsmisstankar 2017. Sammanhållen statistik över myndigheternas handläggning*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet (2017). *Brottsutvecklingen i Sverige fram till år 2015*. Rapport 2017:5. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet (2015). *Utvecklingen av slutna ungdomsvård 1999–2014*. Kortanalys 5/2015. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet (2014). *Utvecklingen för åtalsunderlåtelser under 2000-talet*. Kortanalys 1/2014. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet (2012). *Särbehandling av unga lagöverträdare 18–20 år. En kunskapssammanställning*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet (2011). *Ungdomsvård och ungdomstjänst. En utvärdering av 2007 års påföljdsreform för unga lagöverträdare*. Rapport 2011:10. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Ds 2017:25 *Nya ungdomspåföljder*.

Ds 2018:9 *Snabbare lagföring*.

Jareborg, N. och Zila, J. (2014). *Straffrättens påföljdslära*. Stockholm: Norstedts Juridik.

Prop. 1997/98:96. *Vissa reformer av påföljdssystemet*.

Prop. 2005/06:165. *Ingripanden mot unga lagöverträdare*.

Prop. 2008/09:118. *Straffet för mord m.m.*

Prop. 2014/15:25. *Tydligare reaktioner på ungas brottslighet*.

SOU 2018:85 *Slopad straffrabatt för unga myndiga.*

SOU 2004:122 *Ingripanden mot unga lagöverträdare.*

Bilagor

Bilaga 1.

Vid straffmätning och bestämmande av påföljd finns en rad olika aspekter som domstolarna behöver ta hänsyn till. Nedan beskrivs översiktligt de huvudsakliga faktorer som beaktas vid straffmätning och påföljdsbestämning.

- Straffvärdet

Straffvärdet utgör grunden för påföljdsbestämningen för ett brott, och utgår från principen om proportionalitet. Det innebär i korthet att straffet ska spegla graden av den skada och skuld som gärningen orsakat. Allvarligare brott ska således leda till högre straff än lindrigare brott. Vidare ska det råda ekvivalens vid valet av påföljd, dvs. samma typ av brott ska ge samma typ av påföljd. Det som ska beaktas vid bedömningen är den skada, kränkning eller fara som handlingen medfört. Vidare bedöms även vad lagöverträdaren insett eller borde ha insett, i relation till brottet, samt vilka avsikter som lagöverträdaren haft med handlingen (Borgeke och Heidenbog 2016).

- Billighetsskäl

Billighetsskäl innebär att rätten vid valet av påföljd ska ta hänsyn till vissa personliga omständigheter som rör lagöverträdaren. Det kan exempelvis handla om att lagöverträdaren själv till följd av brottet drabbats av en allvarlig skada, att lagöverträdaren riskerar att drabbas särskilt hårt av straffet (t.ex. på grund av mycket dålig hälsa) eller om lagöverträdaren försökt begränsa de skadliga verkningarna av brottet (t.ex. hjälpt ett offer till sjukhus). Utöver ovanstående exempel finns även andra omständigheter som kan utgöra billighetsskäl (se BrB 29 kap. 5 §).

- Återfall i brott

Återfall i ny brottslighet har betydelse i första hand för valet av påföljd och i andra hand för om en tidigare villkorlig frihet ska dras in (om brottet begåtts inom prøvotiden). Om återfallet inte tillräckligt kan beaktas genom ovan nämnda åtgärder kan det leda till en straffhöjning. Vid straffhöjning beaktas vissa omständigheter, såsom hur många gånger personen återfallit, hur lång tid som löpt mellan det första brottet och återfallet, om den gamla och nya brottsligheten är särskilt allvarlig samt om brotten är likartade (Jareborg och Zila 2014).

- Artbrott

Med artbrott avses brott som, av huvudsakligen allmänpreventiva skäl, anses motivera ett mer ingripande straff än vad brottets straffvärde i sig annars skulle innebära. Vilka kriterier som leder till en strängare påföljd med hänvisning till brottets art är inte fullständigt specificerat.

Det kan bland annat röra sig om att brottet anses utgöra ett åsidosättande av respekten för rättsväsendet (t.ex. mened) eller att en viss typ av brott har blivit grövre eller fått större utbredning (Borgeke och Heidenborg 2016).

- Ungdomsreduktionen

I BrB 29 kap 7 § framgår att om någon begått brott innan han eller hon fyllt 21 år, ska den personens låga ålder beaktas särskilt vid straffmätningen. I praktiken innebär det att straffet för unga lagöverträdare i princip alltid ska sättas lägre än för personer som hunnit fylla 21 år vid brottet. Det kan ske genom att de döms till en annan påföljd en fängelse (exempelvis böter) eller att tiden för ett frihetsberövande straff sätts ner. Vissa undantag från denna regel kan dock ske om straffvärdet är mycket lågt och exempelvis rör sig om lägsta antalet dagsböter (Borgeke & Heidenborg 2016). Hur stor ungdomsreduktionen ska vara i det specifika fallet finns inte någon exakt bestämmelse för, och nedsättningen ser olika ut beroende på vilken typ av straff som ska dömas ut. För att få en fingervisning redovisas dock några generella riktlinjer i tabell 3 och 4 nedan. Dessa exempel har tagits från böckerna *Straffrättens påföljdslära* (Jareborg och Zila 2014) samt *Att bestämma påföljd för brott* (Borgeke och Heidenborg 2016). För en mer ingående diskussion kring dessa tabeller hänvisas till ovan nämnda litteratur.²⁹

Tabell 3. Riktmärken för straffmätning av fängelse (Jareborg och Zila 2014).

Ålder	Straffnedsättning	Ungefärlig strafflängd
15 år	75–85 %	1/5
16 år	65–75 %	1/4
17 år	55–65 %	1/3
18 år	45–55 %	1/2
19 år	30–40 %	2/3
20 år	20–30 %	3/4

Tabell 4. Riktmärken för straffmätning av böter fängelse (Borgeke och Heidenborg 2016).

Antal dagsböter för vuxna	15 år	16 år	17 år	18 år	19 år	20 år
30	30	30	30	30	30	30
40	30	30	30	30	30	30
50	30	30	30	30	40	40
60	30	30	30	40	40	50
70	30	40	40	50	50	60
80	40	40	40	50	60	70
90	40	50	50	60	70	80
100	40	50	60	70	80	90
110	50	60	60	70	80	100
120	50	60	70	80	90	110
130	50	60	70	80	100	120
140	60	70	80	90	110	130
150	60	70	80	100	120	140

²⁹ Borgeke och Heidenborg (2016) tar exempelvis upp att straffnedsättningen sker gradvis även inom en viss ålderskategori, vilket innebär att en person som just fyllt 16 år sannolikt får en större reduktion än den som precis ska fylla 17 år. Reduktionen bör därför inte tolkas helt kategorisk utifrån tabell 3.

Bilaga 2

Nedan redovisas de vanligaste brottstyperna, uppdelat på kön och åldersgrupp (tvåårsmedelvärden för perioden 2001–2016).

Tabell 5. De fem vanligaste brottstyperna bland lagförda pojkar i åldersgruppen 15–17 år.

Pojkar 15–17 år	2001–02	2003–04	2005–06	2007–08	2009–10	2011–12	2013–14	2015–16
Stöld	11 %	10 %	9 %	9 %	8 %	8 %	7 %	7 %
Snatteri	8 %	11 %	11 %	11 %	13 %	11 %	12 %	14 %
Misshandel	12 %	12 %	14 %	14 %	13 %	12 %	9 %	9 %
Olovlig körning	13 %	16 %	15 %	16 %	13 %	13 %	15 %	16 %
Ringa narkotikabrott	4 %	4 %	5 %	5 %	10 %	16 %	20 %	19 %
Övriga	52 %	47 %	47 %	46 %	43 %	39 %	37 %	35 %

Tabell 6. De fem vanligaste brottstyperna bland lagförda flickor i åldersgruppen 15–17 år.

Flickor 15–17 år	2001–02	2003–04	2005–06	2007–08	2009–10	2011–12	2013–14	2015–16
Stöld	10 %	9 %	9 %	10 %	9 %	9 %	11 %	12 %
Snatteri	44 %	48 %	50 %	48 %	50 %	40 %	41 %	46 %
Misshandel	8 %	8 %	7 %	8 %	8 %	9 %	8 %	7 %
Missbruk av urkund	9 %	11 %	11 %	11 %	10 %	12 %	8 %	6 %
Ringa narkotikabrott	5 %	4 %	4 %	4 %	5 %	9 %	13 %	11 %
Övriga	25 %	20 %	19 %	19 %	18 %	21 %	20 %	19 %

Tabell 7. De fem vanligaste brottstyperna bland lagförda pojkar i åldersgruppen 18–20 år.

Pojkar 18–20 år	2001–02	2003–04	2005–06	2007–08	2009–10	2011–12	2013–14	2015–16
Stöld	9 %	9 %	9 %	7 %	7 %	6 %	6 %	6 %
Snatteri	4 %	6 %	5 %	4 %	5 %	5 %	5 %	5 %
Misshandel	9 %	9 %	10 %	11 %	9 %	9 %	7 %	6 %
Olovlig körning	10 %	9 %	7 %	7 %	7 %	8 %	8 %	9 %
Ringa narkotikabrott	9 %	11 %	15 %	17 %	22 %	29 %	34 %	35 %
Övriga	58 %	56 %	53 %	54 %	49 %	44 %	40 %	39 %

Tabell 8. De fem vanligaste brottstyperna bland lagförda flickor i åldersgruppen 18–20 år.

Flickor 18–20 år	2001–02	2003–04	2005–06	2007–08	2009–10	2011–12	2013–14	2015–16
Stöld	9 %	11 %	11 %	10 %	10 %	11 %	9 %	12 %
Snatteri	26 %	29 %	29 %	24 %	26 %	22 %	23 %	24 %
Misshandel	6 %	6 %	7 %	7 %	7 %	8 %	8 %	5 %
Olovlig körning	5 %	5 %	4 %	3 %	4 %	4 %	5 %	5 %
Ringa narkotikabrott	14 %	14 %	17 %	19 %	19 %	22 %	26 %	28 %
Övriga	40 %	35 %	33 %	37 %	34 %	33 %	30 %	25 %